

Webrecensie BMGN 126:1 (2011)

Thijssen, Jo, *'Leerzaame prentjens voor de jeugd'. Schoolprenten van de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen* (Utrecht: Matrijs, 2009, 215 blz., ISBN 978 90 5345 373 5).

In 2009 vierde de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen haar 225-jarig bestaan. Ter gelegenheid van dit jubileum heeft het Nut Jo Thijssen gevraagd een boek te schrijven over de rol die het Nut heeft gespeeld bij het uitgeven van de eerste Nederlandse schoolprenten – een onderwerp waaraan nauwelijks aandacht is besteed. Het resultaat is een prachtig uitgegeven boek dat naast de achtergronden van de drie series schoolprenten die het Nut in de negentiende eeuw liet uitgeven ook de catalogus van deze schoolprenten bevat. Het inhoudelijke gedeelte is opgebouwd uit twee verhaallijnen: een beeldlijn en een tekstlijn. De beeldlijn – bedoeld voor de meer algemeen geïnteresseerde lezer – is zoals de auteur terecht opmerkt 'een soort stripverhaal dat sprongsgewijze langs een selectie van hoofdpunten uit de geschiedenis van de Nutsprenten loopt'. In de tekstlijn gaat Thijssen in op de historische ontwikkeling en betekenis van de schoolprenten van het Nut.

In het eerste hoofdstuk beschrijft Thijssen kort de geschiedenis van de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen en haar educatieve idealen. Hij vestigt de aandacht op het pikante detail dat Jan Nieuwenhuyzen, oprichter van het Nut, in zijn vroegere jaren als uitgever precies die prenten en boeken op de markt bracht die later door het Nut bekritiseerd werden als 'nietsbeduidend' of zelfs 'onwaardig' omdat ze strijdig waren met haar educatieve idealen. In het volgende hoofdstuk gaat Thijssen in op de ontstaansgeschiedenis en de verschillende categorieën van volks- en kinderprenten, voorlopers van de nuttige schoolprenten, die in de achttiende en negentiende eeuw een bloeiperiode doormaakten. Vanwege hun afstamming van religieuze prenten werden deze vaak 'heiligjes' genoemd. Buiten de ontstaansgeschiedenis en de verschillende categorieën van volks- en kinderprenten biedt Thijssen eveneens inzicht in het proces van productie en verkoop en de manier waarop sommige uitgevers oude prenten hergebruikten voor nieuwe doelen. Vervelend is de omissie van jaartallen bij diverse illustraties, waardoor de situering van een aantal afbeeldingen lastig is. Ook is het jammer dat op pagina 40 een verkeerde afbeelding is afgedrukt bij het hergebruik van prenten van Willem

III voor Willem V.

De auteur wijdt vervolgens drie hoofdstukken aan de drie series schoolprenten die het Nut in de negentiende eeuw liet uitgeven als tegenhangers van de traditionele volks- en kinderprenten. Deze hoofdstukken geven niet alleen een mooi kijkje achter de schermen van het Nut maar laten ook zien hoe de verschillende betrokken uitgevers te werk gingen. Het wordt duidelijk dat de educatieve idealen van het Nut vaak op gespannen voet stonden met de commerciële belangen van de betrokken uitgevers. Ook laten deze hoofdstukken zien dat er geen sprake is van een evolutionaire ontwikkeling van de door het Nut uitgegeven schoolprenten. De eerste serie die verscheen tussen 1800 en 1839 werd door de twee latere series niet meer geëvenaard. Deze serie kwam tot stand dankzij de intensieve bemoeienis van een speciale commissie van het Nut en was het meest omvangrijk en zowel inhoudelijk als vaktechnisch het meest vernieuwend. Ook beantwoordde deze serie het beste aan de educatieve doelen van het Nut. Naast de voor het Nut zo kenmerkende thema's als zeden en kindergedrag besteedde deze reeks ook aandacht aan werktuigkunde, landbouw en woningbouw. De afbeeldingen per prent vertonen onderling een sterke samenhang – één van de oorspronkelijke uitgangspunten van de Nutsprenten. De tweede serie schoolprenten ontstond niet op initiatief van het Nut maar op dat van de firma Stichter die ook de Nutsalmanakken uitgaf. Hoewel het Nut Stichters voorstel goedkeurde en zich ook met de uitgave van deze prenten bemoeide, mist deze serie de kwaliteit van de eerste serie Nutsprenten. Niet alleen is zij kleiner qua omvang, maar ook mist zij de samenhang in de afbeeldingen die wel kenmerkend is voor de eerste serie. De derde serie, het resultaat van een prijsvraag, kan inhoudelijk evenmin aan de eerste serie tippen. Ook in dit geval liet de uitgever zijn commerciële belangen zwaarder wegen dan de educatieve idealen van het Nut.

Het inhoudelijke gedeelte sluit af met een reflecterend hoofdstuk dat de ontwikkeling en betekenis van de schoolprenten van het Nut in een breder kader plaatst. Door hun inhoudelijke en vaktechnische vernieuwing oefenden de Nutsprenten directe invloed uit op het onderwijs, hoewel de traditionele volks- en kinderprenten nog geruime tijd populair bleven. Indirect waren de Nutsprenten van invloed doordat veel uitgevers zelf series op de markt brachten die technisch en inhoudelijk in de lijn lagen van de twee eerste Nutsreeksen. Toch bleef de betekenis van de Nutsprenten voor het onderwijs in Nederland in de negentiende eeuw beperkt, omdat het Nut geen didactische doelstellingen had en zich, waar het onderwijsmiddelen betrof,

beperkte tot de pedagogische doelstelling van inhoudelijke deugdelijkheid. Zij kwam niet tot een theoretisch uitgewerkte visie op aanschouwelijk onderwijs.

Deze slotbeschouwing en de aanpak van de voorgaande hoofdstukken maken deze studie interessant voor een uiteenlopend publiek van professionals: historisch pedagogen, boekhistorici en cultuurhistorici. Dankzij de rijke illustraties en de toegankelijke schrijfstijl is dit boek ook zeer lezenswaardig voor de meer geïnteresseerde leek. De grote hoeveelheid illustraties (naast afbeeldingen ook reproducties van geschreven bronnen) en het catalogusgedeelte maken het bruikbaar voor zowel onderzoeker als docent.

Willeke Los, Universiteit voor Humanistiek, Utrecht

Webrecensie BMGN 126:1 (2011)

Henk Tijssen, *De dominee van de NSB. Boissevain en zijn gang van de Nederlandse Hervormde Kerk naar het Nationaal Socialisme* (Kampen: Omniboek, 2009, 175 blz., ISBN 978 90 5977 433 9).

Nederlander en bevlogen nationaalsocialist in bezettingstijd: voor veel historici een ongemakkelijke combinatie. De laatste tijd is de aandacht voor de ideologische basis van Europese fascistie echter toegenomen. Langzamerhand beginnen ook de hiaten in de geschiedschrijving van de Nationaal Socialistische Beweging (NSB) zich op te vullen. Binnen de NSB bestond er een groep hervormde predikanten die zich ijverig voor het nationaalsocialisme inzette. Henk Tijssen schreef over één van deze hervormde dominees, dr. Wilhelm Theodor Boissevain, een biografische studie, gericht op de theologische en ideologische ontwikkeling van het denken van Boissevain. Hij is geïntrigeerd door de vraag hoe de zijns inziens goede bedoelingen van de dominee zo verkeerd hebben kunnen uitpakken.

De auteur begint met de geschiedenis van de Hervormde Kerk en de rol van Boissevain hierin. De biografie toont dat het christendom en het Nederlandse nationaalsocialisme in een persoon sterk met elkaar verweven konden zijn. Boissevain ijverde voor hervormingen, eerst binnen de kerk en later binnen de staat. Hij verzette zich tegen de versplintering van kerk en samenleving, tegen de 'sovereiniteit in eigen kring' van Abraham Kuyper. In zijn proefschrift aan de Universiteit Leiden pleitte Boissevain voor eenheid binnen de Hervormde Kerk en tegen de verzuiling. Als een van de oplossingen zag de dominee de invoering van het ambt van bisschop. Zijn voorkeur voor eenheid en een sterke leider zou later leiden tot zijn toetreding tot de NSB.

Tijssen gaat uitgebreid in op de precieze inhoud van de theologische theorieën van dominee Boissevain. Het streven van Boissevain naar hervormingen binnen de kerk mislukte: hij greep naast het kerkelijk hoogleraarschap in Leiden, waardoor zijn frustratie groeide. Ondertussen verliep zijn persoonlijke leven eveneens stroef, zijn huwelijk met een remonstrantse vrouw liep uit in een echtscheiding. Volgens Tijssen leidde het onvervulde verlangen naar reformatie van de kerk bij dominee Boissevain uiteindelijk naar het streven tot regeneratie van het volk en de hervorming van de staat, ideeën die aansloten bij het gedachtegoed van de NSB. Bovendien was Boissevain al vroeg antidemocratisch en vertoonde hij antisemitische trekjes.